

PRIMENA EKONOMSKIH I SOCIJALNIH INDIKATORA EVROPSKE UNIJE O ODRŽIVOSTI TURIZMA – STUDIJA SLUČAJA SEVEROZAPADNI DEO CENTRALNE SRBIJE

Marija Perić¹, Marko Pavlović², Ben Mladenović³

Rezime: Održivi razvoj ekoturizma da bi postao dominantan, mora da ponudi autentičnost, jedinstvenost i inovativnost turističkih sadržaja, za kojim postoji sve veća potražnja. Osnovni cilj je očuvanje prirodnih i antropogenih vrednosti, radi postizanja neophodne ravnoteže, gde zadovoljenje motiva i želja sadašnjih turista neće uticati na ugrožavanje budućih generacija. Iz toga, proizilazi da se koristi od održivog turizma protežu na dugoročne staze i da se nikako ne može govoriti o kratkoročnom pozitivnom efektu. Predmet rada se odnosi na ulogu i značaj zaštićenih prirodnih dobara u ukupnoj turističkoj ponudi na teritorijama Opštine: Valjevo, Ljig, Obrenovac, Sremska Mitrovica i Pećinci. U radu su primenjeni komparativni indikatori EU o održivosti turizma koji se zasnivaju na sistemu kodiranja/označavanja za svaki indikator ponaosob, i na taj način se dobija racionalna, realna i objektivna slika o trenutnoj i sadašnjoj situaciji turizma koja se može označiti: kritična, podnošljiva i održiva. Od ukupno pet indikatora EU o održivosti turizma u radu će biti korišćena dva: ekonomski i socijalni. Rezultati istraživanja su pokazali da u svih pet navedenih opština stanje se može označiti podnošljivo i da postoje realni uslovi za upešan razvoj turizma u ukupnoj turističkoj ponudi. U budućem periodu veću pažnju treba posvetiti marketingu, promociji, izgradnji smeštajnih i ugostiteljskih kapaciteta, i stvaranju novih turističkih sadržaja.

Ključne reči: ekoturizam, održivi razvoj, zaštićena prirodna dobra, indikatori, Srbija

APPLICATION OF ECONOMIC AND SOCIAL INDICATORS OF THE EUROPEAN UNION ON THE SUSTAINABILITY – CASE STUDY OF THE NORTHWESTERN PART OF CENTRAL SERBIA

Abstract: The sustainable development of ecotourism, in order to become dominant, must offer the authenticity, uniqueness and innovation of tourist content, for which there is an increasing demand. The main goal is the preservation of natural and anthropogenic values, in order to achieve the necessary balance, where the satisfaction of the motives and desires of current tourists will not affect the endangerment of future generations. From this, it follows that the benefits of sustainable tourism extend over the long term and that one cannot speak of a short-term positive effects. The subject of the work refers to the role and importance of protected natural assets in the overall tourist offer in the territories of the Municipality: Valjevo, Ljig, Obrenovac, Sremska Mitrovica and Pećinci. In the paper, comparative EU indicators on the sustainability of tourism are applied, which are based on a coding/marketing system for each indicator separately, and thus a rational, realistic and objective picture of the current and present situation of tourism is obtained, which can be marked as: critical, tolerable and sustainable. Out of a total of five EU indicators on the sustainability of tourism, two will be used: economic and social. The results of the research showed that in all five mentioned municipalities the situation can be marked as tolerable and that there are real conditions for the successful development of tourism in the overall tourist offer. In the future period, more attention should be paid to marketing, promotion, construction of accommodation and hospitality facilities, and creation of new tourist content.

Key words: ecotourism, sustainable development, protected natural resources, indicators, Serbia

1. UVOD

Turizam u zaštićenim područjima prirode predstavlja veoma značajnu turističku ponudu severozapadnog dela Centralne Srbije, koja zahvaljujući prirodnim, društvenim i antropogenim turističkim vrednostima omogućuje razvoj selektivnih (specifičnih) vidova turizma, odnosno turizma sa posebnim interesovanjima. Povoljan turističko-geografski položaj teritorije omogućuju brojne

¹ Doktor nauka - Akademija strukovnih studija Politehnika, Katarine Ambrozić 3 Beograd, mperic@politehnika.edu.rs

² Doktor nauka – Akademija strukovnih studija Politehnika, Katarine Ambrozić 3 Beograd, mpavlovic@politehnika.edu.rs

³ Doktor nauka – Akademija strukovnih studija Politehnika, Katarine Ambrozić 3 Beograd, bmladenovic@politehnika.edu.rs

saobraćajnice (lokalne, regionalne, nacionalne i međunarodne). Posebno mesto u turističko-geografskom smislu ima reka Drina, koja povezuje Zapadnu i severozapadnu Srbiju sa Bosnom i Hercegovinom i uporednički pravac pružanja koji povezuje sever zemlje (Vojvodina) sa planinskom Crnom Gorom i Jadranskim primorjem. Zbog izrazito impresivnih prirodnih potencijala neophodno je posvetiti pažnju planskom razvoju turizma zasnovanog prvenstveno na prirodi. Neophodno je kreirati takve turističke proizvode i sadržaje koji mogu da ostvaruju uspešan nastup na turističkom tržištu i da zadovolje potrebe svih posetilaca. Rad treba da odgovori na pitanja: da li ekoturizam unutar ovog područja predstavlja značajan potencijal i mogućnost progresivnog rasta, u kojim sferama su indikatori EU o održivosti turizma pokazali najbolje rezultate i na kojim poljima je neophodno uspostavljanje odgovarajućih mera, instrumenata i zakonitosti kako bi turistički razvoj bio usmeren ka održivom stanju (ekonomskom, socijalnom i ekološkom).

Istraživanje u radu se odnosi na definisanje i naučno objašnjenje relevantnih pokazatelja koji utiču na razvoj turizma u zaštićenim prirodnim dobrima. U okviru severozapadnog dela Centralne Srbije izdvajaju se dva veća predela (Srpska Posavina i Podgorina), a u njihovom opsegu izdvajaju se više manjih celina. Srpska Posavina se pruža južno od Save prema Kolubari. Pored Šabačke i Obrenovačke Posavine i donje Kolubare, njoj pripada i Mačva koja predstavlja dno Panonskog basena i deo Sremsko-močvarne nizije [1,2,3]. Ovo područje raspolaze nizom močvarnih ekosistema koji mogu biti iskorišćeni za razvoj ekoturizma. To su: „Obedska bara”, „Zasavica”, „Bara Ribnjača”, „Bara Orlača” i „Šabački ritovi”. Ovi jedinstveni ekosistemi su staništa ptica močvarica, flore i faune evropskog značaja [4,5].

Podgorini pripada sliv gornje i srednje Kolubare, odnosno Valjevska kotlina i Valjevske planine. Turizam na ovom području zahvaljujući prirodnim i antropogenim turističkim resursima prezentuje, prepoznatljivost, upečatljivost, autentičnost i korist za ljude koji su uključeni u turistički sektor (uglavnom se misli na lokalno stanovništvo). Ekoturizam predstavlja veliki značaj i potencijal zahvaljujući brojnim objektima zaštićene prirode. To su: „Klisura reke Gradac”, „Klisura reke Trešnjice”, „Taorska vrela”, „Petnička pećina”, „Rajac” i „Maljen” (Divčibare) [6,7].

2. METODOLOGIJA RADA

Komparativni indikatori Evropske unije (EU) o održivosti turizma ukazuju na indikatore trenutnog stanja i u budućnosti potencijalnog razvoja turizma određene turističke destinacije/mesta u skladu sa konceptom održivog razvoja (ekološkim, socio-kulturnim, i ekonomskim). Prema autoru [8] granične vrednosti su određene za svaki indikator ponaosob, a stanje turizma je ocenjeno kao *kritično*, *podnošljivo* i *održivo*. Upotrebom i prikazom komparativnih indikatora EU o održivosti turizma pojedini autori [9,10,11] su dali veliki doprinos na primerima odabranih turističkih destinacija ili zaštićenih prirodnih dobara. Prema gore navedenom autoru, primena indikatora se zasniva na sistemu kodiranja uvođenjem tri zone: crvene (*kritično stanje*), žute (*podnošljivo stanje*) i zelene (*održiv razvoj*). Ukupno ima pet grupa indikatora, a to su: *ekonomski* (sezonski karakter turističkog poslovanja, odnos broja noćenja turista i smeštajnih kapaciteta, i koeficijent lokalnog turističkog uvećanja), *satisfakcija turista* (zadovoljstvo turista kvalitetom pruženih usluga i sadržaja), *kulturni* (odnos smeštajnih kapaciteta i broj lokalnog stanovništva i perspektive razvoja turizma), *socijalni* (učesće turizma u neto društvenom proizvodu i turisti koji ne koriste usluge turističkih agencija), *ekološki ili indikatori stanja životne sredine* (korišćenje i zauzimanje zemljišta za turističke potrebe, namene i svrhe). Za najobjektivniji prikaz rezultata koristi se vremenski razmak od 10 godina u samom istraživanju (prema standardima Evropske unije komparativnih indikatora), dok istraživanja na godišnjem/ili mesečnom nivou ne prikazuju pravu realnu sliku (u intervalima je razmak dosta mali).

Tabela 1 - Komparativni indikatori EU o održivosti turizma

Tip indikatora	Indikator	Tumačenje
Ekonomski	Sezonski karakter prometa: % poseta u punoj sezoni (3 meseca)	< 40% zelena zona 40-50 % žuta zona > 50% crvena zona
	Odnos noćenja i smeštajnih kapaciteta	> 150 zelena zona 120-150 žuta zona < 120 crvena zona
	Koeficijent multiplikacije	Još nije određen
Zadovoljstvo korisnika	Ponovljene posete: % ponovljenih poseta u periodu od 5 godina	> 50% zelena zona 30-50 % žuta zona < 30% crvena zona
Kulturni	Odnos smeštajnih kapaciteta i broja lokalnog stanovništva	< 1,1:1 zelena zona 1,1-1,5:1 žuta zona > 1,6:1 crvena zona
	Intenzitet turizma: broj noćenja (000) prema broju stanovnika (00)	< 1,1:1 zelena zona 1,1-1,5:1 žuta zona > 1,6:1 crvena zona
Socijalni	Učešće turizma u lokalnom neto društvenom proizvodu % turisti koji ne dolaze posredstvom tur-operatora	Treba uporediti sa učešćem turima u lokalnoj zapolsenosti > 70% zelena zona 50-70% žuta zona < 50% crvena zona
Indikatori stanja životne sredine	Zemljište: % zemljište na kome je izgradnja dozvoljena ali nije realizovana	< 10% zelena zona 10-20% žuta zona > 20% crvena zona
	Korišćenje i zauzimanje zemljišta: % promene u izgrađenosti destinacije u toku 5 godina	Još uvek nije određeno
	Saobraćaj: % dolazaka turista koji ne koriste privatni automobil	> 20% zelena zona

10- 20% žuta zona

<10% crvena zona

Izvor: Jovičić, D., 2002.

2.1. Tehnike prikupljanja podataka na proučavanom području

U cilju rešavanja postavljenog naučnog problema urađeno je istraživanje (2016-2020) koje obuhvata četiri etape. *Prva etapa* se odnosi na klasifikaciju/sistematizaciju i analizu (domaće i svetske), naučne i stručne literature koje su vezane za problematiku istraživanja, odnonsno sastavljanje radne bibliografije. Nastoji se da prikupljeni podaci budu tačni, provereni i dobijeni neposrednim putem. Takođe, činjenice dobijene iz sekundarnih izvora biće posebno analizirane i proveravane, radi dostupnosti, primenljivosti i mogućnosti upotrebe za naredna istraživanja.

Druga faza obuhvata istraživanje na terenu (posmatranje, anketa i razgovor sa turistima i lokalnim stanovništvom) radi dobijanja podataka o kvalitativnim i kvantitativnim svojstvima zaštićenih prirodnih dobara i njihove uloge u ukupnoj turističkoj ponudi severozapadnog dela Centralne Srbije.

Treća faza podrazumeva obradu podataka, analizu i sintezu, komparaciju, interpretaciju, proveru i kritički osvrt uz primenu naučnih metoda istraživanja. Cilj je da se postigne potpuna organizacija i sistematizacija podataka. *Četvrta faza* podrazumeva zaključna razmatranja u smislu davanja pretpostavki, mogućih rešenja i smernica za dalji i uspešniji razvoj turizma u zaštićenim područjima prirode.

Složenost predmeta istraživanja u radu uslovlili su upotrebu adekvatnih metoda istraživanja. Sve vrste aktuelnosti, događaja i promena u zaštićenim prirodnim dobrima su uzajamno povezani i jedni bez drugih ne mogu. Na osnovu prikupljenih podataka, sistematizacije rada i dobijenih rezultata primenjene su dve grupe meotoda od ukupno pet, a to su: *ekonomski* i *socijalni* indikatori.

3. REZULTATI I DISKUSIJA

Sezonski karakter turističkog poslovanja usleđuje kao popratna pojava i uzrok usled progresivnog rasta prometa turista na jednom mestu usred sezone (januar, februar, mart, jun, jul i avgust) u toku godine, za razliku od prolećnih i jesenjih meseci gde je promet turista dosta manji. Time je u mnogim turističkim destinacijama/mestima, odnosno zaštićenim područjima prirode kada nije aktivan turistički promet dolazi do toga da mnogi smeštajni (hoteli, moteli, pansioni) i ugostiteljski kapaciteti ostaju prazni [12,13,14]. Stabilnost turističkog oporavka destinacije/mesta je zadovoljavajuća ako se u turističkoj sezoni (zimski i letnji period) ostvari 30% rekordnog godišnjeg prometa posetilaca. Naime, u kontekstu sa realnom slikom na terenu (zaštićenom području prirode) stručnjaci EU su dokazali da ukoliko je sezonalnost prometa posetilaca do 40% obezbeđuje stabilan razvoj destinacije/mesta. Promet ostvaren na području zaštićenih prirodnih dobara severozapadnog dela Centralne Srbije je najizraženiji u sezonskim mesecima u periodu tranzitnog i vikend turizma i za vreme praznika kada se održavaju i realizuju različiti sportski događaji, manifestacije, kongresi, konferencije, seminari i radionice.

Podaci za 2017. godinu ukazuju da u zimskom periodu (januar, februar i mart), za svih pet opština (Valjevo, Ljig, Ljubovija, Pećinci i Sremska Mitrovica) se ostvari ukupno, za Opštinu/Grad Valjevo (27.1%), Opštinu Ljig (13.24%), Opštinu Ljubovija (17.66%), Opštinu/Grad Sremska Mitrovica (23.61%), i Opština Pećinci (21.09%), ostvari ukupan turistički promet. Za Opštinu/Grad Obrenovac ne postoje podaci u Republičkom zavodu za statistiku, jer je 2015. godine za vreme majskih poplava Kolubare ukinuta Turistička organizacija Opštine Obrenovac (od tada se ne vodi evidencija).

Indikator odnosa noćenja i smeštajnih kapaciteta u znatnim okolnostima zavisi od prirodnih turističkih osobenosti, kvalitetu smeštajnih kapaciteta, obimu (brzini) i kategoriji turističkih kretanja

koji se odvija na određenoj turističkoj destinaciji (zaštićenom prirodnom dobru). Odnos broja noćenja turista i smeštajnih kapaciteta predstavlja ekonomski obrt u destinaciji/mestu koji se manifestuje u prometu turista i ukazuje na ekonomsku efikasnost u poslovanju turističko-ugostiteljskih objekata [15,16]

Tabela 2 – Ostvaren broj noćenja u smeštajnim kapacitetima za periodu od 2005. do 2020. godine

Godine	Opština/Grad Valjevo			Opština Ljig			Opština Ljubovija		
	Noćenja	Ležajevi	Indikator	Noćenja	Ležajevi	Indikator	Noćenja	Ležajevi	Indikator
2005	286072	2 552	112,1	27535	503	54,7	8333	87	95,8
2010	141032	2 880	49,0	30329	571	53,1	4667	87	53,6
2015	139569	2 773	50,3	20305	632	32,1	5650	89	63,5
2020	119427	1 721	69,4	11686	192	60,9	4541	56	81,1

Izvor: Autori, 2020.

Rezultati istraživanja popunjenosti u hotelskim i ugostiteljskim sektorima za period (2005.-2020. godine), ukazuju da opštine Valjevo, Ljig i Ljubovija pripadaju crvenoj zoni (kritično stanje), jer indikator ukazuje na <120 noćenja po ležaju. Međutim, prilikom obilaska terena (anketiranja turista i lokalnog stanovništva), i obavljenog intervjua sa vlasnicima i radnicima smeštajnih i ugostiteljskih kapaciteta, moglo se konstatovati da je popunjenost i iskorišćenost kapaciteta trostruko (ako ne i više) veća od prikazanih rezultata, ali zbog neadekvatnog prijavljivanja gostiju i sve više osnivanja privatnih sektora koji ne prikazuju realno stanje posetilaca, indikator pripada kritičnoj zoni.

Tabela 3 – Popunjenost ležajeva u smeštajnim i ugostiteljskim kapacitetima (2005.-2020. godine)

Godine	Opština Pećinci			Opština/Grad Sr.Mitrovica			Opština/Grad Obrenovac		
	Noćenja	Ležajevi	Indikator	Noćenja	Ležajevi	Indikator	Noćenja	Ležajevi	Indikator
2005	709	34	20,9	11110	193	57,6	7645	228	33,5
2010	932	34	27,4	19627	193	101,7	26233	209	125,5
2015	1794	122	14,7	13419	276	48,6	7577	209	36,3
2020	423	23	18,4	13312	362	36,8	10200	230	44,3

Izvor: Autori, 2020.

Rezultati iz (Tabele 3) ukazuju na slične rezultate koji su se odnosili na prethodne opštine (Valjevo, Ljig i Ljubovija), jedino Opština/Grad Obrenovac za 2005. godinu (pripada žutoj zoni), gde je ostvareno 120-150 noćenja po ležaju. Opština Pećinci, Sremska Mitrovica i delimično Obrenovac pripadaju crvenoj zoni <120 noćenja po ležaju. U vremenskom razdoblju od 2005. do 2020. godine, uglavnom je dolazilo do rapidnog porasta i smanjenja broja noćenja i ležajeva, međutim ti podaci se moraju uzimati sa rezervom zbog neadekvatnog prijavljivanja broja gostiju i posetilaca.

Društveni indikatori prikazuju socijalni suverenitet domicilnog društva i lokalne zajednice/lokalne samouprave koje sagledavaju kroz ukupnu zaradu i prihode koji se odnose na *učešće turizma u neto društvenom proizvodu* i kroz *procenat turista koji ne dolaze posredstvom agencija* [17].

Učešće turizma u neto društvenom proizvodu ukazuje na podsticaj turističkih kretanja u realizovanju nacionalnog dohotka i zaposlenosti lokalne ekonomije [18,19,20]. Da bi se postigli što bolje precizni i egzaktni podaci u ovom radu kontaktirane su različite ustanove: Republički zavod za

statistiku Beograd i Turističke organizacije datih Opština/Gradova. Rezultati su pokazali da je svake godine dolazilo do rapidnog povećavanja broja zaposlenih u turističkim sektorima, odnosno privredi.

Zaposlenost u turizmu za period (2005-2020) ukazivano je i potkrepljeno je rezultatima da je uglavnom dolazilo do povećanja broja zaposlenih u turističkom sektoru, najviše za Opštinu/Grad Valjevo 476 (2005), 228 (2010), 376 (2015) i 723 (2020) godinu, zatim sledi Opština Ljig 100 (2005), 88 (2010), 115 (2015), 117 (2020) i Opština/Grad Obrenovac 224 (2005), 641 (2010), 320 (2015) i 248 (2020). Najmanju zaposlenost su ostvarile Opština/Grad Sremska Mitrovica 72 (2005), 67 (2010), 75 (2015) i 374 (2020), zatim slede Opština Ljubovija 59 (2005), 39 (2010), 48 (2015), 72 (2020) i Opština Pećinci 24 (2005), 28 (2010), 32 (2015) i 105 (2020). U ovim Opštinama/Gradovima turizam ne predstavlja dominantnu privrednu delatnost, uglavnom preovlađuje primarni (poljoprivredni) i sekundarni (industrija) sektor. Najveći potencijal za uspešno poslovanje ekoturizmom, odnosno turističkim sektorom poseduju Opštine Valjevo, Ljig i Ljubovija, a zatim slede Obrenovac, Sremska Mitrovica i Pećinci.

Prilikom istraživanja i obilaska terena zaštićenih područja prirode severozapadnog dela Centralne Srbije, izvršeno je anketiranje „*Da li turisti dolaze do željene destinacije posredstvom turističkih organizacija (tur-operatora) ili samostalno u sopstvenoj režiji?*” Rezultati su pokazali da turisti uglavnom koriste usluge turističkih agencija, odnosno tur-operatora. Istraživanje je primenjeno prema bračnom statusu ispitanika, odnosno predstavljaju ajteme istraživanja.

Tabela 4 – Odlazak turista do željenog odredišta

<i>Bračni status</i>		Na odabranu destinaciju putujete:	
		U organizaciji turističke agencije	samostalno
U braku	broj	43	36
	% od ukupno	20,4%	17,1%
Neoženjen/neudata	broj	77	55
	% od ukupno	36,5%	26,1%

Izvor: Autori (obrada podataka SPSS 21.0, 2021.)

Iz (Tabele 4) se može zaključiti da prilikom odabira turističke destinacije/ mesta (zaštićenog prirodnog dobra), turisti koriste usluge turističkih agencija. Ispitanici koji su u bračnom odnosu usluge turističke agencije koriste njih 43 (20,4%), a u sopstvenoj režiji, odnosno samostalno putuje njih 36 (17,1%). Slična situacija je i sa oženjenima, odnosno neudatima, gde usluge tur-operatora koristi ukupno 77 (36,5%), a u sopstvenoj režiji putuje 55 (26,1%). Ovaj indikator se može označiti kao podnošljiv, odnosno pripada žutoj zoni.

Statistički značajna povezanost je dobijena između ispitanika (prema bračnom statusu) i sa kim turisti odlaze do željenog odredišta (zaštićenog područja prirode). Prilikom obrade podataka korišćen je Hi kvadrat test (*Chi Square Test*) koji je statistički značajan ($\chi^2=146.156$, $p<0.001$), što potvrđuju rezultati u (Tabeli 5).

Tabela 5 – Putovanje turista do željenih destinacija

<i>Bračni status</i>		Na putovanje odlazite sa:		
		članovima porodice	prijateljima	momkom/devojkom
u braku	Broj	63	13	3
	% od ukupno	29,9%	6,2%	1,4%
neoženjen/neudata	Broj	2	51	79
	% od ukupno	0,9%	24,2%	37,4%

Izvor: Autori (obrada podataka SPSS 21.0, 2021.)

Iz priloženih rezultata (Tabela 5 i Tabela 6), se mogu primetiti drastične razlike za turiste koji su u braku, gde do zaštićenog prirodnog dobra najviše putuju sa članovima porodice (63), a najmanje sa prijateljima (13), odnosno momkom/devojkom (3) za ispitanike koji žive u vanbračnoj zajednici. S druge strane, oni koji su neoženjeni/neudati najveći deo vremena u zaštićenom području prirode provode sa momkom/devojkom ukupno 79 (37,4%), zatim prijateljima 51 (24,2%), a najmanje sa članovima porodice 2 (0,9%).

4. ZAKLJUČAK

Jedan od ključnih faktora koji je dugo sprečavao ozbiljniji razvoj ekoturizma u Srbiji (severozapadni deo Centralne Srbije) je svakako nepostojanje, nezainteresovanost masovnih tradicija i navika za boravak u prirodi, korišćenje vikend odmora, prazničnih dana, raspusta (letnjih i zimskih) i slobodnih dana, a naročito celog ili delimičnog godišnjeg odmora u letnjem i zimskom periodu, ili u drugim godišnjim dobima. Poslednjih godina ovakvo stanje se drastično menja i ekološki turizam sve više postaje sastavni deo života svakog stanovnika, a najviše lokalnog (domicilnog) stanovništva i zaljubljenika u prirodu. Neosporno je da se situacija popravlja zahvaljujući nizu propagandnih, menadžmentskih i marketinških akcija, ali ono što se mora posebno istaći je pozitivan primer valorizovanih i prezentovanih na turističkom tržištu zaštićenih prirodnih dobara (dobar primer u praksi: Nacionalni parkovi „Kopaonik”, „Tara”, „Fruška gora” i „Đerdap”). Pozitivne primere, dobra iskustva i prakse preporučljivo je primeniti i na zaštićena prirodna dobra severozapadnog dela Centralne Srbije [21,22,23,24].

Promotivne aktivnosti ovog prostora moraju biti usmerene prema zahtevima savremenih turista i potrebama turističke ponude i potražnje, ali i analizi dosadašnjeg prometa i kretanja. Sistem savremenog poslovanja bi trebalo zasnivati na paroli „biti upečatljiv, autentičan/savremen i prepoznatljiv” i imati jasnu viziju, misao i poziciju na turističkom tržištu. U planiranju promotivnih, menadžmentskih i marketinških aktivnosti neophodno je izabrati selekciju prioriteta koja prethodi istraživanju konkretnog prostora i tržišta, kako bi se zadovoljile ponude sadržaja i proizvoda i plasirale turističkoj klijenteli i svim zaljubljenicima u prirodu (ekološki/održivi turizam).

5. LITERATURA

- [1] Марковић, Ђ. Ј.; Павловић, А. М.: *Географске регије Југославије (Србија и Црна Гора)*. Београд: Савремена администрација, Београд, 1995.
- [2] Грчић, Љ. *Етно паркови у функцији развоја културног туризма у Мачви, Шабачкој Посавини и Поцерини*. Гласник Српског географског друштва, свеска ХС бр. 3, Београд стр.127-152, 2010.

- [3] Грчић, Љ.; Грчић, М.: *Традиционално сеоско неимарство у културном пејзашу Мачве, Посавине и Поцерине*. Гласник Српског географског друштва, свеска LXXXVII бр.1, Београд стр. 149-162, 2007.
- [4] Грчић, М. *Потенцијали за развој еко-туризма у доњој Посавини (Србија)*. Гласник Српског географског друштва, свеска LXXXIII бр. 1, Београд, стр. 57-64, 2003.
- [5] Стојановић, В.; Павић, Д.; Месашор, М.: *Ритови Бачке: географске карактеристике, исушивање, коришћење и заштита природе*. Нови Сад: Матица српска, Одељење за природне науке, 2014.
- [6] Васовић, М. *Подрињско-ваљевске планине*. Ваљево: Агенција Ваљевац, 2003.
- [7] Stojanović, P. R. *Valjevski kraj u vremenu i prostoru (analitičko – komparativni prikaz)*. Beograd: Kulturno prosvetna zajednica Srbije, 2002.
- [8] Jovičić, D. *Turizam i životna sredina – koncepcija održivog turizma*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2000.
- [9] Jovičić, D. *Turizam i životna sredina*. Beograd: Ton PLUS, 2010.
- [10] Stojanović, V. *Turizam i održivi razvoj*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, 2011.
- [11] Stojanović, V.; Savić, S.: *Management Challenges in Special Nature Reserve "Gornje Podunavlje" and Preparations for its Proclamation of Biosphere Reserve*. Geographica Panonica Vol. 17, No. 4, pp. 98-105, 2013.
- [12] Marković, S.; Perić, M.; Mijatov, M.: Application of EU comparative tourism sustainability indicators – the city of Užice case study (Serbia). *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA* 66(2), pp. 255-271, 2016.
- [13] Vegori, A. S. *Patterns of seasonality and tourism demand forecasting*. Tourism Economics, 23 (5), pp. 1011-1027, 2014.
- [14] Garay, L.; Font, X.; Pereira-Moliner, J.: *Understanding sustainability behaviour: The relationship between information acquisition, proactivity and performance*. Tourism Management, 60, pp. 418-429, 2017.
- [15] Markaić-Ateljević, A. *Održivi turizam u Bosni i Hercegovini – analiza stanja na osnovu komparativnih indikatora Evropske komisije*. Ekonomske ideje i praksa, 32, str. 75-88, 2019.
- [16] Webster, C.; Ivanov, S.: *Transforming competitiveness into economic benefits: Does tourism stimulate economic growth in more competitive destinations?* Tourism Management, 40, pp. 137-140, 2014.
- [17] Јовичић, Д.; Илић, Т.: *Индикатори одрживог туризма*. Гласник Српског географског друштва, 90(1), str. 277-291, 2010.
- [18] Incera, C.A.; Fernandez, F.M.: *Tourism and income distribution: Evidence from a develop regional economy*. Tourism Management, 48, pp. 1-20, 2015.
- [19] Stanić, M.; Vujić, T.: *Turizam kao faktor ekonomskog razvoja*. Zbornik radova Univerziteta Sinergija, 17 (2), str. 14-19, 2016.
- [20] Franzoni, S. *Measuring the sustainability performance of the tourism sector*. Tourism Management Perspectives, 16, pp. 22-27, 2015.
- [21] Pešić, M. A.; Brankov, J.; Moreira, O., C.: *Sustainable tourism and Use of Natural Resources – Contemporaray Practices and Management Challenges*. Sustainability 17(6), pp. 2383, 2025.

- [22] Brankov, J. *Tourism development and water pollution in national parks in Serbia: Interrelations and perspectives*. Glasnik Srpskog geografskog društva 103 (1), pp. 327-354, 2023.
- [23] Brankov, J. *Water Resource Management in National Parks in Serbia – Towards an Integrated Protection and Sustainable Tourism Use*. In book: Water Resources Management Methods, Application and Challenges, pp. 196-230, 2020.
- [24] Glavonjić, J., T. *Protected areas as recreational zones for nearby cities: The case study of the city of Pančevo*. Menadžment u hotelijerstvu i turizmu 10(1), pp. 91-105, 2022.